

Bosiacki, Adam

Sprawozdanie z konferencji naukowej "Polska-ZSRR 1945-1989. Węzłowe problemy. Dziedzictwo przeszłości", Moskwa, 21-23 października 2003 r.

Dzieje Najnowsze 36/1, 237-241

2004

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

ŻYCIE NAUKOWE

Sprawozdanie z konferencji naukowej „Polska-ZSRR 1945-1989. Węzłowe problemy. Dziedzictwo przeszłości”, Moskwa, 21-23 października 2003 r.

W dniach 21-23 października 2003 r. odbyła się w Moskwie konferencja naukowa pt. „Polska-ZSRR 1945-1989. Węzłowe problemy. Dziedzictwo przeszłości”, zorganizowana przez Instytut Historii Rosyjskiej Akademii Nauk i Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, dzięki inicjatywie i koordynacji stałego przedstawiciela PAN w Moskwie, prof. dr. hab. Eugeniusza Duraczyńskiego. Miejszem obrad był gmach Ambasady Rzeczypospolitej Polskiej.

Podczas trzydniowej konferencji wygłoszono ogółem 27 referatów, które zaprezentowało 12 polskich i 15 rosyjskich uczonych. W obradach uczestniczyło ponadto wielu obserwatorów i dyskutantów. Oficjalnym językiem konferencji był rosyjski. Prof. E. Duraczyński zapewnił, że materiały z konferencji będą opublikowane w języku rosyjskim w 2004 r.

Otwarcia konferencji dokonał ambasador RP w Federacji Rosyjskiej, prof. Stefan Meller. Podkreślając, że czuje się „ambasadorem wolnej Polski w wolnej demokratycznej Rosji”, stwierdził, że „przez pięćdziesiąt lat nie dyskutowaliśmy” nt. stosunków polsko-radzieckich, ale w obecnych czasach na ten temat można swobodnie dyskutować, a z pewnością lepiej dyskutować niż milczeć. Ambasador Meller złożył wyrazy szczególnego podziękowania prof. Eugeniuszowi Duraczyńskiemu i Wandzie Duraczyńskiej za trud włożony w przygotowanie obrad.

W imieniu Rosyjskiej Akademii Nauk głos zabrał dyrektor Instytutu Historii RAN, prof. Jewgienij N. Sacharow. Odnosząc się do wypowiedzi ambasadora RP, podkreślił on znaczenie konferencji dla nauki rosyjskiej i polskiej, wyrażając nadzieję, że dostarczy ona uczestnikom wielu ciekawych informacji nt. przemian w historiografii rosyjskiej i polskiej, uczonym rosyjskim zaś pozwoli poznać ewolucję nauki polskiej, która przebiega szybciej niż ewolucja rosyjskich nauk historycznych. Prof. Sacharow stwierdził, że dziedzictwo przeszłości jako temat konferencji ma nie tylko znaczenie naukowe, ale także polityczne w relacjach obu narodów. Mówca przypomniał, że pewną płaszczyznę współpracy stworzyła istniejąca w latach 1987-1989 wspólna komisja historyków polskich i rosyjskich ds. wyjaśniania tzw. białych plam w stosunkach pomiędzy oboma krajami. Za szczególny fundament przyszłej współpracy pomiędzy historykami dyrektor Instytutu Historii RAN uznał okres ostatnich pięciu lat.

Istotną cechą konferencji było jednoczesne przedstawienie wielu zagadnień z punktu widzenia historiografii polskiej i rosyjskiej. Prezentując dokonania współczesnej teorii, prezentując

przedstawiano również założenia i punkt widzenia historiografii radzieckiej, dominującej w oficjalnej interpretacji stosunków Polski i ZSRR przez blisko 50 lat.

W pierwszej części konferencji, stanowiącej niejako wprowadzenie do dalszych rozważań, referaty wygłosili dr Marek Kornat (IH PAN) i dr Siergiej Z. Słucz (Instytut Sławistyki RAN). W referacie pt. „Pakty Ribbentrop-Mołotow w historiografii polskiej i zachodnioeuropejskiej” dr Kornat stwierdził, że pakty zawarte pomiędzy III Rzeszą a ZSRR należą do najważniejszych umów międzynarodowych XX w., a ich badanie, podobnie jak badanie stosunków polsko-radzieckich, było w czasach PRL mocno ograniczone. Autor omówił podejście do paktów Ribbentrop-Mołotow z 23 sierpnia i 28 września 1939 r. i wskazał najważniejsze prace dotyczące tej tematyki w polskiej historiografii emigracyjnej, historiografii PRL i pracach uczonych Europy Zachodniej, a także nowe dokumenty, które wprowadził do obiegu naukowego. Dr S. Słucz w referacie „Pakty Mołotow-Ribbentrop w historiografii radzieckiej i rosyjskiej” stwierdził, że istota reżimów totalitarnych była inna niż deklarowane przez nie cele, co skutkowało m.in. negowaniem suwerenności innych państw. Pakty z III Rzeszą były jednym z etapów takiej polityki i takiego rozumienia historii. W swym wystąpieniu referent omówił publikacje dotyczące tematu, wydane w ZSRR i prezentujące oficjalną wykładnię obu paktów (wstrzymanie i oddalenie agresji hitlerowskiej na ZSRR); wskazał także na zmianę takiego podejścia w okresie *pieriestrojki*, poczynając od artykułu Konstantina Siemionowa, zamieszczonego w 1986 r. w czasopiśmie „Nowyj Mir”. Dr Słucz stwierdził, że obecnie w historiografii rosyjskiej krytyka paktu pozostaje w mniejszości. Referat zakończyło, jak wyraził się autor, „nieoptymistyczne *resume*”.

Następnym prelegentem był prof. dr hab. Eugeniusz Duraczyński (IH PAN). Referat *Warianty polskiej polityki wobec ZSRR (1943-1945)* stanowił próbę rozstrzygnięcia dyskusyjnego, zdaniem autora, problemu, czy celem polityki polskich komunistów wobec Związku Radzieckiego było zapewnienie narodowego bezpieczeństwa, czy też przeprowadzenie w Polsce komunistycznej rewolucji. W swym wystąpieniu prelegent uznał za bezdyskusyjny „kurs polskich komunistów na sowietyzację” kraju, a po 1944 r. za bezdyskusyjny fakt okupacji ziem polskich przez Armię Czerwoną, wprowadzającą na terytorium RP „obce wojska” „z bronią w ręku”. Okupację radziecką profesor Duraczyński uznał za „nieklasyczny model okupacji”.

W dalszej części konferencji referaty wygłosiły dr hab. A. F. Noskova („Polska w polityce Moskwy 1943-1945”) oraz wspólnie dr hab. G. P. Muraszko i dr hab. A. F. Noskova („Moskwa a stalinizacja Europy Środkowej i Wschodniej. Wokół problemu instytucji doradców radzieckich w Europie Wschodniej w latach 1946-1959”). Autorki, pracujące w Instytucie Sławistyki Rosyjskiej Akademii Nauk na podstawie badań archiwalnych przedstawiły nowe fakty, dotyczące tak liczby, jak funkcjonowania instytucji doradców radzieckich (sowieckich) w tzw. krajachdemokracji ludowej od zakończenia II wojny światowej. Według przedstawionych danych, w 1954 r. w krajach tych, łącznie z Chinami i KRL-D, znajdowało się 2706 doradców wojskowych, w tym w Europie Środkowej i Wschodniej 359 osób stanowili doradcy w instytucjach bezpieczeństwa; w Polsce w Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego i urzędach bezpieczeństwa publicznego pracowało łącznie 89 takich osób. Po śmierci Stalina minister spraw wewnętrznych ZSRR, Ławrientij Beria, rozważał problem istnienia instytucji doradców. W wyniku jego decyzji odwołano znaczną ich liczbę (w Polsce pozostało 21 doradców w organach bezpieczeństwa). Jak stwierdzono w referacie, ostatni generał radziecki wyjechał z Polski w 1968 r.

Kolejnym prelegentem, prof. dr hab. Dariusz Jarosz (IH PAN), podjął wątek „Stalinizmu w Polsce”. Według autora, można zgodzić się z twierdzeniem prof. Krystyny Kersten, że stalinizm nie wypełnił bez reszty polskiej przestrzeni społecznej. Niemniej jednak, co oczywiste, system totalitarny funkcjonował w PRL aż do 1989 r. Autor analizował m.in. stopień inwigilacji spo-

ZYCIE NAUKOWE

czeństwa (w maju 1953 r. w Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego PRL znajdowało się 5,2 mln tzw. teczek osób objętych inwigilacją, a jeden pracownik MBP przypadał na 800 mieszkańców kraju), liczbę uwięzionych (w 1948 r. jedna osoba pozbawiona wolności przypadała na 140 mieszkańców; w 1952 r. współczynnik ten wynosił odpowiednio 1: 230-250). Prelegent podkreślił, że przez cały okres stalinizmu podejmowano w Polsce strajki (najwięcej w 1951 r.); wskazał także na represje wobec duchowieństwa rzymskokatolickiego (aresztowano np. ok. 1000 księży, czyli jednego na dziesięciu duchownych).

W następnym referacie mgr Krzysztof Persak (ISP PAN) omówił „Rolę Stalina w przygotowaniu Konstytucji PRL z 1952 roku”, wskazując korekty projektu ustawy zasadniczej, jakie poczynił radziecki dyktator. W kolejnym referacie prof. Andrzej Skrzypek (Uniwersytet Warszawski) przedstawił „Zależność od Moskwy i politykę zagraniczną Warszawy (1944-1956)”. Prelegent wskazał na dużą zależność, ale też na własną inwencję władz tzw. Polski Ludowej w prowadzeniu polityki zagranicznej oraz obecność w okresie stalinizmu dominację organów bezpieczeństwa ZSRR na ziemiach polskich, bezpośrednią okupację przez wojska radzieckie wielu terenów kraju, a także ingerencje ZSRR w politykę zagraniczną PRL. Podobne wnioski znalazły się w wystąpieniu dr. hab. L. N. Nieżyńskiego z Instytutu Historii Rosji RAN, który przedstawił referat „Moskwa i polska polityka zagraniczna 1945-1956”.

Kolejne referaty dotyczyły zagadnień relacji partii komunistycznej państwem i stosunków kulturalnych pomiędzy PRL a ZSRR. W wystąpieniu dr. hab. I. S. Jąźborowskiej („Dwustronne stosunki partyjno-państwowe ZSRR i Polski w latach 1945-1956”) zwrócono uwagę na dwutorowe konsultacje PRL-ZSRR, odmienne gdy chodzi o kontakty partii komunistycznych i między rządami obu krajów. Autorka podkreśliła, że w pewnym stopniu badanie kontaktów obu państw możliwe było już od lat 60., kiedy to dla historyków zaczęły być dostępne polskie archiwa i dokumenty, przesyłane do Warszawy, a wciąż niedostępne w Moskwie. Też referatu było przekonanie, że o wszystkich sprawach kadrowych kierownictwa PRL decydowano w Komitecie Centralnym KPZR.

Kolejny prelegent, mgr Marek Radziwon (IH PAN), przedstawił referat pt. „Realizm socjalistyczny w Polsce (tendencje, przykłady, osobliwości)”, w którym dokonał analizy cech stalinizmu w sztuce. Stwierdził również, że w Polsce istniały pewne enklawy, w których realizm socjalistyczny nie istniał. Z perspektywy ZSRR ich istnienie było oczywiście nie zamierzone. Stwierdził to dr. Z. A. Choriew („Moskwa i polityka kulturalna Warszawy, 1948-początek lat 60.”). Prelegent uwypuklił najważniejsze założenia polityki kulturalnej ZSRR wobec Polski, w tym także konkretne przedsięwzięcia polityki propagandowej (np. wydawanie w milionowych nakładach literatury marksistowskiej, założenie już w 1946 r. periodyku „Przyjaźń” i inne).

Drugi dzień konferencji rozpoczął się od wystąpienia doc. dr. hab. Tadeusza Wolszy (IH PAN — „Polska emigracyjna myśl polityczna na temat miejsca, roli i znaczenia Polski w Europie 1945-1956”), w którym omówiono zapatrywania emigracji na polską politykę powojenną w wielu jej aspektach, w tym także w traktowaniu PRL i jej przywódców. Referent przedstawił niejednorodność stanowisk emigracji w tym względzie; wskazał także nadzieje części środowisk emigracyjnych związane ze zwrotem politycznym 1956 r.

W kolejnym referacie doc. dr. hab. Paweł Machcewicz z Instytutu Studiów Politycznych PAN omówił „Obraz ZSRR i stosunków polsko-radzieckich w świadomości Polaków w 1956 roku”. Odnosząc się do wielu wydarzeń 1956 r. w Polsce, w tym także wypadków poznańskich, prelegent odnotował stosunek wielu środowisk do ZSRR. Na podstawie danych archiwalnych problematykę polskiego kryzysu 1956 r. z radzieckiego punktu widzenia omówił dr. A. M. Orechow w referacie „Moskwa i kryzys 1956 roku w Polsce”.

Kolejny prelegent, dr Adam Bosiacki z Uniwersytetu Warszawskiego, przedstawił referat pt. „Relikty stalinizmu w Polsce po 1956 roku (zagadnienia prawa i ustroju politycznego)”. Dotyczył on m.in. konstytucji, podziału terytorialnego, pozycji partii komunistycznej, organów represji, wojska, organizacji międzynarodowych (RWPG i Układu Warszawskiego), represji wobec społeczeństwa i innych. Jedną z tez wystąpienia było przekonanie o dużej liczbie relikwów stalinizmu po jego formalnym potępieniu na XX Zjeździe KPZR w lutym 1956 r.

Następny referat („Władza i opozycja w Polsce wobec ZSRR 1980-1989”) wygłosił prof. dr hab. Andrzej Paczkowski z ISP PAN. Przedstawił w nim odczucia społeczeństwa wobec wschodniego sąsiada, nacechowane, z jednej strony, strachem, spowodowanym m.in. brakiem wiadomości nt. reakcji ZSRR wobec zachodzących w Polsce wydarzeń, z drugiej zaś — pewnymi nadziejami na możliwość porozumienia z ZSRR nawet bez udziału polskich komunistów. Stanowisko takie — stwierdził prelegent — dostrzegalne było np. w piśmarstwie politycznym Stefana Kisielewskiego już w latach 70.

W kolejnej części konferencji referat pt. „Stosunki radziecko-polskie i problem żydowski 1939-1957” wygłosił dr G. B. Kostyrzenko z Instytutu Historii Rosji RAN, który przedstawił stosunek do Żydów w ZSRR i w PRL, również w kontekście stosunków wzajemnych pomiędzy oboma krajami, oraz zagadnienie, jak ujął to autor, tzw. antysemityzmu państwowego.

Następne trzy referaty dotyczyły relacji państwa komunistycznego i Kościoła w Polsce i ZSRR. Dr Jan Żaryn z IH PAN omówił temat „Władza i Kościół katolicki w Polsce w latach 1945-1989”. Dr hab. O. Ju. Wasiliewa z Instytutu Historii Rosji RAN („Władza i rosyjska cerkiew prawosławna 1945-1991”) i dr hab. T. W. Wołodkina („Rosyjska cerkiew prawosławna i polityka Moskwy w Europie Wschodniej 1944-1956”) przedstawiły zagadnienia polityki ZSRR wobec Cerkwi prawosławnej, w których wskazano środki i metody polityki wobec Kościołów na ziemiach zajętych przez Armię Czerwoną.

W ostatnim, trzecim dniu konferencji podjęto zagadnienia historiografii polskiej, rosyjskiej i radzieckiej. „Polska i Polacy w ocenach Stalina i historiografii radzieckiej jego czasów” to tytuł wystąpienia dr hab. S. Jelizarowa z Instytutu Historii Rosji RAN. Prelegent zajął się radzieckimi podręcznikami z lat 30. dotyczącymi Polski, schematyzmem traktowania Polski i Polaków w ZSRR w tamtych latach (m.in. znany slogan „polskije pany”), zagadnieniem zbrodni katyńskiej, motywami pierwszej etnicznej Stalina wśród Polaków oraz stosunkiem Stalina do polskich komunistów. Kolejny prelegent, dr hab. Władimir A. Niewieżyn, również z Instytutu Historii Rosji RAN, przedstawił referat pt. „Stalin w historiografii rosyjskiej 1990-2003”, w którym wskazał na prace wydane po upadku komunizmu w ZSRR nt. postaci i systemu stworzonego przez Stalina autorstwa uczonych rosyjskich i badaczy z innych państw. Autor zwrócił uwagę na niejednoznaczność oceny Stalina we współczesnej historiografii rosyjskiej, pewne zróżnicowanie poziomu publikacji (spowodowane m.in. brakiem dostępu do materiałów) oraz podejmowanie nowych badań. W zakończeniu wystąpienia prelegent podkreślił „magię stalinowskiego dokumentu”, z którym zetknął się każdy badający w Rosji czasy stalinizmu. Dokumenty przygotowywane przez Stalina operowały perfekcyjnym polityczno-kancelaryjnym stylem i były doskonale zredagowane. Stalin jako redaktor — zdaniem W. A. Niewieżyna — to temat czekający wciąż na swojego badacza.

Następne referaty dotyczyły obrazu Polaków i Rosjan i wzajemnego ich postrzegania się. W referacie, jaki przedstawił dr A. B. Gołubiew z Instytutu Historii Rosji RAN („Polska i Polacy w masowym odbiorze społeczeństwa radzieckiego w latach 1941-1945”), padło stwierdzenie, że pomimo meandrów polityki ZSRR Polacy w Związku Radzieckim tradycyjnie byli postrzegani pozytywnie, a po ataku Niemiec na ZSRR — jednoznacznie jako sojusznicy. Podobne stanowisko znalazło się w referacie dr hab. S. M. Falkowicz („Polska i Polacy w latach

ZYCIE NAUKOWE

1945-2002 w oczach Rosjan"), w którym autorka stwierdziła, że Polacy tradycyjnie byli postrzegani w ZSRR i w Rosji jako naród patriotyczny pomimo istnienia w niektórych środowiskach pewnych zakorzenionych stereotypów („polskije pany"). Od 1956 r., gdy obywatelom ZSRR zezwolono na wycieczki do Polski, w ZSRR zakorzenił się np. obraz pięknej polskiej kobiety. Szeroko znane były również polskie filmy (m.in. komedie, ale również obrazy Wajdy i Polańskiego), a PRL uznawany był — jak to określano — za „najweselszy barak obozu". Według badań opinii publicznej, obecnie 23% Rosjan deklaruje szacunek do Polski i Polaków.

Obraz ZSRR i Rosji w oczach Polaków przedstawiła dr Agnieszka Cieślukowa (IH PAN). W referacie „ZSRR i Rosja w latach 1945-2002 w oczach Polaków" autorka podkreśliła, że być może wskutek różnorodnych zabiegów propagandowych obraz Rosji w Polsce był zawsze stereotypowo przyjazny. W badaniach opinii z końca lat 70. ponad 90% Polaków określało „Kraj Rad" jako „państwo przyjazne Polsce".

Ostatni w kolejności referat konferencji wygłosił prof. dr hab. Jerzy Borejsza (IH PAN). Wystąpienie pt. „Historyk — sędzia czy kronikarz?" można uznać za swoiste podsumowanie tematyki obrad. Odwołując się do przekazu kroniki Galla Anonima, prelegent stwierdził, że historyk powinien unikać ideologizacji i polityzacji, uważać na słowa, które w dziejach często zmieniają znaczenie. Jego uwagi o konieczności odtwarzania języka i klimatu historycznego epoki minionej wywołały żywą dyskusję. Historyk — konkludował autor — powinien być kronikarzem lub badaczem, z pewnością zaś nie sędzią ani prokuratorem.

Po każdej części konferencji następowała dyskusja. Wiele jej wątków dotyczyło stalinizmu i meandrów polityki ZSRR i często odbiegało od tematyki referatów. Jak wspomniano, zapis dyskusji, podobnie jak całość materiałów konferencyjnych, ukaże się drukiem.

Konferencja stanowiła przegląd historiografii polskiej i rosyjskiej ostatnich lat, wskazując kierunki badań nad stosunkami pomiędzy ZSRR, Polską i Rosją. Dla uczestników była okazją do wielu przemyśleń, wymiany informacji, zapatrywań i poglądów. Dzięki spotkaniu uczeni polscy i rosyjscy mieli możliwość zapoznania się ze stanem badań, zainteresowaniami i pracą historyków w obu krajach — i w tym właśnie należy widzieć sukces tej doskonale przygotowanej pod względem formalnym i merytorycznym konferencji.

Adam Bosiacki
Warszawa